

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.137

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-2/9>

ДОСТУП ПОТЕРПІЛОГО ДО УЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Крикунов Олександр Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-4573-8853

Фідря Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9703-9494

У статті проаналізовано матеріально-правову та процесуальну підстави для вступу постраждалої особи у кримінальне провадження у статусі потерпілого за чинним КПК; підстава для обґрунтованої відмови у визнанні потерпілим, а також судовий захист інтересів постраждалої особи, якій відмовлено у доступі до кримінального провадження. За підсумками проведеного дослідження обґрунтовано пропозицію про доповнення ч. 1 ст. 55 КПК і віднесення до підстав для визнання потерпілим від кримінального правопорушення загрози або порушення прав та законних інтересів фізичної та юридичної особи, а також заподіяння юридичній особі немайнової шкоди. Було здійснено наукову інтерпретацію категорії «представник юридичної особи чи певної частини суспільства» (ч. 4 ст. 55 КПК). Запропоновано включити у ч. 6 ст. 55 КПК норму про визнання потерпілими членів сім'ї, близьких родичів потерпілого, який помер не у зв'язку із вчиненням щодо нього кримінального правопорушення, а з інших причин, задля представництва його законних інтересів. Відмова у визнанні потерпілим з боку сторони обвинувачення може бути оскаржена до слідчого судді. Слідчий суддя, на нашу думку, повинен винести ухвалу про визнання особи потерпілою, надати та при потребі роз'яснити пам'ятку потерпілого, якщо він скасує постанову сторони обвинувачення про відмову у визнанні особи потерпілим, враховуючи практику ВС. Обґрунтовано необхідність доповнити ч. 1 ст. 309 КПК і передбачити право постраждалої особи оскаржити відмову у визнанні потерпілим з боку слідчого судді до апеляційного суду для забезпечення його доступу до участі у провадженні.

Ключові слова: потерпілий; майнова шкода; фізична шкода; моральна шкода; відмова у визнанні потерпілим; кримінальне провадження.

Krykunov Olexandr, Fidria Yulia. Access of the Victim to Participation in the Criminal Proceeding

The legal material and procedural basis for the entering in the criminal process suffered person as victim are analyzed in the article; the basis for a justified refusal to recognize the victim and judicial protection of the interests of the victim who was denied access to criminal proceedings. According to the results of the conducted research, the proposition on the need to supplement Part 1 of Art. 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPCU) and assigning to the grounds for recognition by the victim of non-property damage to a legal entity, violation or threat of violation in a criminal offense of the rights and legitimate interests of an individual and a legal entity. A scientific interpretation of the category "representative of a legal entity or a certain part of society" was carried out (Part 4 of Art. 55 CPCU). Was proposed to be included

in part 6 of Art. 55 of the CPCU new norm on the recognition as victims for family members, close relatives of the victim, who died not in connection with the commission of a criminal offense against him, but for other reasons, for the representation of his legal interests. Refusal to recognize a victim by the prosecution may be appealed to the investigating judge. The investigating judge, in our opinion, should make a decision to recognize a person as a victim, provide and, if necessary, explain the victim's reminder about them rights and duties, if he cancels the resolution of the prosecution on refusal to recognize a person as a victim, considering practice of the Supreme Court. It is necessary supplement Part 1 of Art. 309 of CPCU and to provide for the injured person the right to appeal the refusal of recognition as a victim by the investigating judge to the Court of Appeals to ensure his access to the proceedings.

Key words: *victim; property damage; physical harm; moral damage; refusal to recognize a victim; criminal proceedings.*

У чинному КПК України [1] на чільне місце винесено таке завдання кримінального провадження, як захист постраждалої особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також охорона прав потерпілого (поряд із іншими учасниками) протягом здійснення кримінального провадження (ст. 2 КПК). Законний інтерес потерпілого від кримінального правопорушення пов'язаний з відновленням порушених прав, відшкодуванням збитків, компенсацією за моральну шкоду. Слід вказати, що потерпілий є самостійною та відокремленою стороною кримінального провадження, яка уповноважена на приватне обвинувачення, будучи зацікавленою у притягненні винної особи до кримінальної та цивільно-правової відповідальності.

Загалом, у ст. 55 чинного КПК вказано, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Із наведеного з очевидністю випливає, що за чинним КПК матеріально-правовою підставою для вступу у кримінальне провадження у статусі потерпілого є фактичне заподіяння певного виду шкоди внаслідок кримінального правопорушення. Залишається актуальним роз'яснення Пленуму ВС, згідно із яким «особа визнається потерпілим не лише після закінчення злочинного посягання. У справах при фак-

тичному заподіянні моральної, фізичної або майнової шкоди визнання потерпілим повинно відбуватися і в разі готування до злочину чи замаху на його вчинення [11, п. 2]. Однак варто зважати, що готування та замах на кримінальне правопорушення щодо особи можуть не спричинити їй фізичної чи майнової шкоди. Звичайно, можна вести мову про моральну шкоду. Однак, будучи у багатьох випадках неочевидною, моральна шкода потребує особливого доказування, а це може перешкоджати доступу особи до статусу потерпілого. Разом із тим, у п. 60 постанови Великої Палати від 16.01.2019 р. ВС навів тлумачення терміну «потерпілий» у контексті ст. 46 КК України «як особи, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння)» [2]. Ми поділяємо думку вчених, зарубіжний досвід і приєднуємося до пропозиції щодо доповнення ч. 1 ст. 55 КПК приписом про те, що потерпілим може бути визнана фізична та юридична особа у разі, коли їй було завдано шкоду або її права та законні інтереси були безпосередньо порушені або поставлені під загрозу кримінальним правопорушенням [7, с. 176].

Відповідно до ст. 22 ЦК України майнова шкода – це збитки у результаті порушення цивільного права особи. Збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [5]. Зрозуміло, що такий вид шкоди може бути

заподіяний як фізичній, так і юридичній особа.

Природньо, що тільки людина може фізично чи емоційно (морально) постраждати від кримінального правопорушення. Фізична шкода як правова категорія не роз'яснена у законодавстві. Науковці визначають, що фізична (тілесна) шкода – це сукупність змін, що об'єктивно сталися внаслідок вчинення кримінального правопорушення в стані людини як фізичної істоти, така шкода полягає у заподіянні тілесних ушкоджень, нанесенні побоїв, заподіянні будь-якої шкоди здоров'ю людини [3]. У. О. Заєць визначає фізичну шкоду як вид шкоди, завданої кримінальним правопорушенням людині, що проявляється у фізичних стражданнях, фізичному болю, функціональному розладі організму, інших відхиленнях від звичайного стану здоров'я, а також смерть [4]. Ми погоджуємося, що фізична шкода – негативні зміни у тілесній сфері людини, її смерть. Проте фізичний біль та страждання за чинним законодавством все ж є проявом моральної шкоди. Зокрема, у ч. 2 ст. 23 ЦКУ вказано, що моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [5].

Хоча ми вважаємо, що моральна шкода не може бути заподіяна юридичній особі, проте, зважаючи на наведене вище положення ЦКУ, є підстава стверджувати, що юридичній особі може бути завдано немайнову шкоду. Пленум ВС у Постанові «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. до такої шкоди відніс втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, зниженням престижу чи підривом

довіри до її діяльності. У наукових працях також відзначають, що юридичні особи зазнають немайнової шкоди від злочинів, яка має відшкодовуватися правопорушниками [6; 7, с. 177]. Отож, є підстави доповнити ст. 55 КПК і передбачити, що підставою для допуску юридичної особи як потерпілого є заподіяння також і немайнової шкоди.

Варто вказати, що потерпілим не може бути визнана фізична особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства (ч. 4 ст. 55 КПК). Це положення КПК вченими було розтлумачено таким чином: «формально, кожний член суспільства зазнає певної моральної шкоди від вчинення злочину, бо кримінальне правопорушення є суспільно небезпечним. Однак визнання потерпілими всіх членів суспільства чи його частин робило б кримінальне провадження неможливим» [8, с. 51]. На нашу думку, це невдала інтерпретація, адже у ч. 4 ст. 55 КПК мова йде не про будь-якого члена суспільства, а про спеціальні категорії представників юридичної особи чи представників певної частини суспільства. Зокрема, відповідно до ст.ст. 80, 92 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку і відповідно до її установчих документів чи закону визначаються орган або особа, які виступають від її імені, діють в інтересах юридичної особи. Отже, представники юридичної особи – це фізичні особи, які входять до керівних органів, працюють на певній посаді чи за контрактом у складі юридичної особи.

Щодо вказівки на представників певної частини суспільства, то ми поділяємо висновки В. Новожилова, О. Бабаєвої, О. Марочкіна про те, що ч. 4 ст. 55 КПК має трактуватися як заборона розглядати обурення та абстрактні емоційні переживання, які зазнала фізична особа у зв'язку з інформацією про можливе протиправне діяння, вчинене щодо певної частини суспільства (територіальної громади, національної меншини, мешканців певного регіону тощо), до якої ця особа належить, як моральну шкоду в розумінні ч. 1 ст. 55 КПК [9]. Також можна згадати припис ст. 112 КК «Посягання на життя державного чи громадського діяча». Означені

суб'єкти посягання є прикладом категорії представників певної частини суспільства. Якщо вони не зазнали фізичної чи майнової шкоди від вказаного кримінального правопорушення, то вони не можуть претендувати на визнання їх потерпілими. Це певним чином кореспондує із практикою ЄСПЛ, яка виходить із того, що публічні особи (найчастіше, політичні та громадські діячі) мають бути готові до відповідальності за свій вибір та можливі негативні наслідки, пов'язані із їх публічною діяльністю.

Фізична та моральна шкода мають перебувати у прямому причиново-наслідковому зв'язку із кримінальним правопорушенням [10]. Звичайно, за чинним КПК це стосується усіх різновидів кримінальних правопорушень, до яких, окрім злочинів, віднесено і кримінальні проступки та суспільно небезпечні діяння неосудних осіб, які відповідають ознакам об'єктивної сторони відповідного кримінального караного діяння, а також і незакінчені кримінальні правопорушення.

Не можуть бути визнані потерпілими особи, які постраждали від злочину, вчиненого ними ж; водночас, оскільки закон не пов'язує позбавлення особи статусу потерпілого з неправомірністю її поведінки, суди мають визнавати особу потерпілим й у випадках, коли вчинення щодо неї злочину спровоковано її діями. При цьому неправомірність поведінки потерпілого може бути врахована при кваліфікації дій обвинуваченого або призначенні йому покарання [11, п. 3]. Варто вказати, що можливий випадок, коли дві чи більше особи можуть завдати одна одній взаємні удари, тілесні ушкодження. У такому разі відповідні кримінальні провадження доцільно об'єднувати за зв'язком проваджень відповідно до ч. 3 ст. 217 КПК. У такому разі учасники бійки матимуть щодо вчиненого проти них кримінального правопорушення статус потерпілими і разом із тим виступатимуть підозрюваними щодо вчиненого ними кримінально караного діяння.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви (як от, недієздатність, обмежена дієздатність,

наявність фізичних вад, інші об'єктивні перешкоди для її особистої участі в кримінальному провадженні), то близькі родичі чи члени сім'ї такої особи за їх заявою набувають статус потерпілого (ч. 6 ст. 55 КПК). У прецедентній практиці ЄСПЛ щодо України неодноразово констатовано порушення згаданого права близьких родичів, членів сім'ї загиблого на визнання їх потерпілими під час досудового розслідування [12]. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб (ч. 6 ст. 55 КПК). Категорія «близькі родичі чи члени сім'ї» вичерпно роз'яснена у п. 1 ст. 3 КПК. Визнання потерпілими інших осіб є порушенням кримінально-процесуального законодавства [11, п. 3].

У кримінальному процесуальному законодавстві не вирішене питання про можливість визнання потерпілими близьких родичів потерпілого, який помер не у зв'язку із вчиненням щодо нього кримінального правопорушення, а з інших причин вже після його вчинення. Через це родичі померлого, маючи інтерес у кримінальному провадженні, залишаються поза кримінальним процесом. Найбільше, на що можуть розраховувати родичі в цій ситуації, це на давання показань як свідки. У зв'язку з цим вже давно назріла необхідність позитивного вирішення у законодавстві питання про можливість визнання близьких родичів потерпілого у зазначеній ситуації потерпілими за аналогією з тими ситуаціями, коли їм надається такий статус після смерті потерпілого внаслідок кримінального правопорушення [8, с. 51]. Ця думка нами поділяється як справедлива та слушна.

Стан, який унеможливує подання самою особою заяви про визнання потерпілим, на нашу думку, відповідає категорії «безпорадний стан». При цьому в кримінальному процесуальному праві проявами такого стану вважають такі психофізичні властивості і стан потерпілого, через які він не може повною мірою розуміти своє процесуальне становище або не в змозі самостійно здійснювати захист своїх прав і законних інтересів всіма способами і засо-

бами, встановленими в законі [13, с. 231]. Як приклади такого стану потерпілого вчені наводять недієздатність, обмежену дієздатність, наявність фізичних вад, інші об'єктивні перешкоди для особистої участі в кримінальному провадженні [14, с. 129]. Разом і цим у КПК обумовлено, що після того як особа, яка перебувала у стані, що унеможлиблював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 6 ст. 55 КПК). Це логічно, адже саме ця особа є безпосереднім потерпілим, який має власний інтерес та статус у кримінальному провадженні. Оскільки такий потерпілий бажає самостійно та особисто брати участь у кримінальному провадженні, то раніше допущені його близькі родичі, члени сім'ї із складу учасників кримінального провадження вилучаються. Власне, через наведене є підстави не погодитися із думкою, що у описаній ситуації «участь у кримінальному провадженні її близьких родичів чи членів сім'ї, визнаних потерпілими раніше, не припиняється» [15, с. 145].

Визнання фізичної особи потерпілим не залежить від її віку, фізичного або психічного стану, дієздатності. У випадках, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник (ч.1 ст. 59 КПК). При цьому згода такого потерпілого на участь у справі законного представника не потрібна. Однак варто враховувати думку потерпілого щодо особи законного представника, якщо він вказує на бажану для нього особу.

Новелою КПК є те, що посадові особи, які керують кримінальним провадженням, не мають права визнати особу потерпілою, не зважаючи на її волевиявлення. КПК передбачає, що особа, яка зазнала шкоди від кримінального правопорушення, має виявити бажання до вступу та участі у кримінальному провадженні. Адже у КПК вказано, що: 1) права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого

після початку кримінального провадження (ч.2-3 ст. 55 КПК); 2) слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою (ч. 7 ст. 55 КПК). Отже, фактично потерпіла особа повинна письмово засвідчити своє бажання вступити у кримінальне провадження. За відсутності заяви потерпілого чи його згоди на визнання потерпілим постраждала особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Одразу звернемо увагу, що у межах кримінального провадження виділено особливий його порядок – справи приватного обвинувачення (глава 36 КПК). Відповідно до ч.1 ст. 477 КПК кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо конкретно визначених кримінальних правопорушень. Отже, у вищенаведених випадках лише потерпілий вправі ініціювати кримінальне провадження приватного обвинувачення. Варто вказати, що у такому разі потерпілий також вправі добровільно відмовитися від підтримання приватного обвинувачення, що передбачає закриття кримінального провадження відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК. Разом із цим, закриття кримінального провадження не може бути здійснене з вказаної підстави у кримінальних провадженнях щодо діянь за ознаками домашнього насильства, зокрема, умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи (ст. 126-1 КК). Подібний законодавчий підхід зумовлено дією ч. 2 ст. 55 Конвенції Ради Європи від 11.05.2011 р. «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульської конвенції 2011 р.), згідно із якою «держави-учасниці повинні закріпити у законодавстві припис, за яким розслідування або кримінальне пересліду-

вання правопорушень, вказаних у статтях 35-39 Конвенції 2011 р., не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, і щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу» [16]. Це має виключити закриття кримінального провадження через випадки вимушеної відмови потерпілих від домашнього насильства під тиском правопорушника, інших осіб, пов'язаних із сторонами конфлікту.

КПК не дає прямої відповіді щодо оформлення допуску особи до кримінального провадження у статусі потерпілого. Науковці висловлюють протилежні погляди. Зокрема, було висловлено думку, що у разі, коли особа не подавала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, правильним у останньому випадку вносити постанову (ухвалу) про визнання особи потерпілою [17, с. 127]. Інші вчені опонують такій позиції: «формалізоване рішення про допуск до участі у кримінальному провадженні у процесуальному статусі потерпілого – породження радянського кримінального процесуального законодавства. Такий порядок обмежує можливість захисту особою своїх інтересів, що полягають у відновленні справедливості, порушеної кримінальним правопорушенням. Органи, уповноважені приймати рішення про визнання потерпілим, навмисно можуть затягувати його прийняття. Прикладом може слугувати кримінальна справа про вбивство журналіста Георгія Гонгадзе, коли протягом тривалого часу його матір слідчий не визнавав потерпілою навіть після висновку експертизи ДНК про майже 100-відсоткову ймовірність того, що знайдене тіло належить її сину» [18, с. 119]. Ми вважаємо другу позицію змістовно обґрунтованою та заснованою на чинному КПК, який не передбачає винесення постанови про визнання особи потерпілим, при цьому вказуючи на обов'язок скласти його антипод – постанову (ухвалу) про відмову у визнанні потерпілим.

За наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не

завдано шкоди, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді (ч. 5 ст. 55 КПК). Потерпілий не зобов'язаний підкріплювати свою заяву про вчинення кримінального правопорушення та заподіяння йому фізичної чи моральної шкоди іншими носіями доказової інформації. Його пояснень про такі обставини достатньо для початку досудового розслідування відповідно до ст. 214 КПК. Ми погоджуємося із думкою про те, що діє процесуальна презумпція заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням щодо потерпілої особи, яка про це заявляє [8, с. 52]. Принаймні, якщо «очевидної» фізичної шкоди не завдано, діє презумпція заподіяння моральної шкоди, яку може бути спростовано судово-психологічною експертизою чи іншими джерелами доказів про відсутність страждань у потерпілого, отриманими під час досудового розслідування [19, с. 524]. ВС зробив аналогічний висновок в постанові №757/1762/21к від 15 вересня 2021 р., визнавши, що для набуття статусу потерпілого достатньо подання заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення [20].

Якщо посадова особа все ж не вбачає ознак заподіяння кримінальним правопорушенням шкоди або заперечує причиново-наслідковий зв'язок між нею та кримінальним правопорушенням, то допустима мотивована відмова у визнанні особи потерпілим. Тоді особа може брати участь у кримінальному провадженні лише як заявник (ст. 60 КПК). Однак, як стверджують практики, через брак належної мотивації (крім посилання на положення статті 55 КПК України) слідчі часто вказують на відсутність в матеріалах провадження даних, що підтверджують, що особі було завдано шкоди, визначеної у ч. 1 ст. 55 КПК України. Однак на підтвердження даного висновку не посилаються на конкретні матеріали досудового розслідування, які дають підстави прийти до такого висновку, не відзначають, які слідчі дії були проведені і що саме свідчить про неспричинення шкоди [21]. З метою захисту права на доступ у кримінальне провадження для особи, якій було відмовлено у визнанні потерпілим,

законодавець передбачив право на оскарження рішення дізнавача, слідчого, прокурора про відмову у визнанні потерпілим (п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України) протягом 10 днів з дня отримання особою копії відповідної постанови. Ухвала слідчого судді за результатами вирішення скарги потерпілого апеляційному оскарженню не підлягає і заперечення можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді першої інстанції (ч. 3 ст. 309 КПК). Вважаємо, що таке врегулювання слід переглянути. Якщо кримінальне провадження буде закрито на досудовому розслідуванні, то жертва кримінального правопорушення взагалі не матиме шансу взяти участь у провадженні. У разі, коли підстав для зупинення, закриття провадження не існує постраждала особа буде змушена тривалий час чекати початку наступного етапу кримінального провадження для того, аби подати на розгляд суду свої заперечення у випадку відмови слідчого судді скасувати постанову слідчого про відмову у визнанні особи потерпілим. Слід зважати на організаційний момент, що стане перешкодою для доступу фактично потерпілого до участі у кримінальному провадженні, що пов'язано із інформуванням про час та місце проведення підготовчого судового провадження. Адже постраждала особа, не визнана потерпілим, не підлягає виклику до суду, як це передбачено для сторін кримінального провадження у ч. 2 ст. 314 КПК. Тому у ч. 1 ст. 309 КПК слід додати новий пункт, що дозволить постраждалій особі оперативно оскаржити відмову у визнанні потерпілим і до апеляційного суду.

Завершуючи наше дослідження, вважаємо за потрібне звернути увагу на вкрай суперечливе рішення ККС ВС у справі №522/7836/21 від 01.12.2022 р., у якій ухвалою слідчого судді було задоволено скаргу адвоката потерпілого, який оскаржував постанову слідчого про відмову у визнанні його клієнта потерпілим. Скасовуючи спірну постанову слідчого і погоджуючись із доводами представника потерпілої, слідчий суддя зобов'язав слідчого залучити постраждалу особу як потерпілого у кримінальному провадженні, надати пам'ятку про права й обов'язки та допитати її. Сторона захисту подала

апеляційну, а згодом касаційну скаргу. Колегія суддів ВС дійшла висновку про те, що слідчий суддя хоча й постановив ухвалу формально в межах передбаченої КПК України процедури, проте своїм рішенням поклав на слідчого такі зобов'язання, які суперечать змісту ст. 55 КПК України, що за своєю суттю свідчить про фактичне втручання в процесуальні повноваження слідчого [22]. На нашу думку, у частині оцінки рішення слідчого судді позиція ВС України щонайменш нелогічна, адже слідчий суддя є гарантом прав людини під час досудового розслідування і він вказав на ті дії, які передбачені у КПК як обов'язкові для сторони обвинувачення щодо потерпілої особи. Загалом ВС залишив невирішеним питання про те, як же тоді мав сформулювати рішення слідчий суддя у наведеній вище ситуації, аби не можна було вести мову про «втручання» у процесуальні повноваження слідчого? Аби вийти із цього «глухого кута», вважаємо за доцільне передбачити у ч. 2 ст. 307 КПК повноваження слідчого судді щодо визнання особи потерпілим і вручення їй належної пам'ятки, при потребі надання роз'яснень, якщо слідчий суддя скасовує постанову прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим. Таким чином, слідчий суддя буде взмозі невідкладно реалізувати функцію судового контролю за дотриманням прав людини на досудовому розслідуванні і забезпечить вступ потерпілого у кримінальне провадження.

Висновки. У статті проаналізовано матеріально-правову підставу для вступу у кримінальне провадження у статусі потерпілого за чинним КПК. Обґрунтовано позицію про необхідність доповнення ч. 1 ст. 55 КПК і віднесення до підстав для визнання потерпілим заподіяння юридичній особі немайнової шкоди, а також порушення або загрози порушення у кримінальним правопорушенням прав та законних інтересів фізичної та юридичної особи.

Процесуальною підставою для вступу постраждалої особи у кримінальне провадження у статусі потерпілого є відповідна заява, адресована стороні обвинувачення, суду або писмова згода щодо визнання потерпілою з боку особи чи її законного представника. Потерпілий вправі, але не

зобов'язаний підкріплювати свою заяву про вчинення кримінального правопорушення іншими доказами заподіяння йому шкоди. Ми погоджуємося із думкою про те, що для вступу у кримінальне провадження у статусі потерпілого діє процесуальна презумпція заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням особі, яка про це заявляє.

Було наведено науково обґрунтовану інтерпретацію категорії «представник юридичної особи чи певної частини суспільства» (ч. 4 ст. 55 КПК), яка охоплює фізичні особи, які входять до керівних органів, працюють у складі юридичної особи, а також відповідно політичних та громадських діячів, які є представниками територіальної громади, іншої соціальної групи, об'єднаної за певною ознакою.

Ми вважаємо доцільним включити у ч.6 ст. 55 КПК норму про визнання потерпілими членів сім'ї, близьких родичів потерпілого, який помер не у зв'язку із вчиненням щодо нього кримінального правопорушення, а з інших причин. Адже за

таких обставин згідно чинного КПК померлий потерпілий не матиме представництва його законних інтересів.

У КПК концептуально не передбачено винесення постанови про визнання особи потерпілою, аби полегшити їй доступ до кримінального провадження. Разом із тим на сторону обвинувачення, суд покладено обов'язок винести мотивоване рішення про відмову у визнанні потерпілим щодо особи, якій не завдано шкоди кримінальним правопорушенням. Відмова у визнанні потерпілим може бути оскаржена до слідчого судді. Слідчий суддя, на нашу думку, повинен винести ухвалу про визнання особи потерпілою, надати та при потребі роз'яснити пам'ятку потерпілого, якщо він скасує постанову сторони обвинувачення про відмову у визнанні особи потерпілою.. Вважаємо, що є необхідність доповнити ч. 1 ст. 309 КПК і передбачити право постраждалої особи оскаржити відмову у визнанні потерпілим з боку слідчого судді до апеляційного суду для забезпечення його доступу до участі у провадженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Постанова ВП ВС від 16.01.2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79298340>; Лукашкіна Т. В. Поняття потерпілого у кримінальному провадженні потребує вдосконалення. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10896/Lukashkina%20%D0%A2%D0%BE%D0%BC%202017-151.pdf?sequence=1&isAUowed=y>; Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Польща від 6 червня 1997 р. (Kodeks postępowania karnego: ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.) URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970890555>.
3. КПК Укрїни. Науково-практичний коментар. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. К: Юрисконсульт, КНТ. 2007. С. 137; Васильєв В. В. Окремі питання визначення поняття моральної (немайнової) шкоди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 2. С. 10–15.
4. Заєць У. О. Щодо відшкодування фізичної шкоди у кримінальному процесуальному законодавстві України. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/53sept2021/23.pdf>.
5. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
6. Толокольніков С. В. Право юридичної особи на відшкодування немайнової шкоди в кримінальному судочинстві за КПК України 2012 р. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/32/31/>; Вашук Б. Л. Заподіяння немайнової шкоди як підстава для визнання юридичної особи потерпілою в кримінальному процесі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 330–332.
7. Мудрак І. В. Щодо визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 175–180.
8. Черненко А. П., Шиян А. Г. Кримінальний процес. Дніпро: ДДУВС, 2020. 272 с.
9. Новожилов В., Бабаєва О., Марочкін О. Про захист інтересів громади за допомогою кримінального процесуального інституту потерпілого. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/150364.html>.

10. Ухвала Московського районного суду м. Харкова від 29 жовтня 2019 р. у справі № 643/14619/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85261807>.
11. Постанова Пленуму ВС України «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» від 02.07.2004 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text>.
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Гонгадзе проти України» від 08.11.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text; рішення ЄСПЛ у справі «Шевченко проти України» від 04.04.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_012#Text.
13. Пожар В. Г. Класифікація представництва у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 228–232.
14. Кримінальний процес : підручник [О. В. Капліна, О. Г. Шило та ін.]; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2019. 823 с.
15. Кримінальний процес. Ю. М. Грошевой, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. Харків: Право, 2014. 824 с.
16. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2.
17. Кримінальний процес: навч. посібник. Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша та ін. Одеса : Фенікс, 2020. 582 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16211/Кримінальний%20процес_посібник_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
18. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес. К. : Ваіте, 2014. 280 с.
19. Нор В. Т., Крикунов О. В. Психологічний підхід до тлумачення поняття «моральна шкода». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Випуск 38. Львів, 2003. С. 523–529.
20. Постанова ВС від 15 вересня 2021 р. у кримінальній справі №757/1762/21к. URL: <https://zib.com.ua/ua/149610.html>.
21. Яценко Є. Визнання особи потерпілим у кримінальному провадженні. URL: <https://ostinlaw.com/news/-recognition-as-a-victim-in-criminal-proceeding-?clang=ua>.
22. Трофименко І. В. Слідчий суддя зобов'язав слідчого залучити заявника як потерпілого, а отже – на думку ВС – втрутився в процесуальні повноваження слідчого. URL: https://protocol.ua/ua/slidchiy_suddya_zobov_yazav_slidchogo_zaluchiti_zayavnika_yak_poterpilogo_a_otge_na_dumku_vs_vtrutivsya_v_protseualni_povnovagennya_slidchogo

REFERENCES:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine of 13.04.2012 № 4651-VI]. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
2. Postanova VP VS vid 16.01.2019 р. [Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court of 16.01. 2019] Retrived from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79298340> [in Ukrainian]; Lukashkina, T. V. (2022) Poniattia poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni potrebuie vdoskonalennia [The concept of the victim in criminal proceedings needs improvement]. Retrived from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10896/Lukashkina%20%D0%A2%D0%BE%D0%BC%2022017-151.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian]; Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Respubliki Polshcha vid 6 chervnia 1997 r. (Kodeks postępowania karnego: ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.) [Criminal Procedure Code of the Republic of Poland dated June 6, 1997]. Retrived from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970890555> [in Polish].
3. KPK Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. Za zah. red. V. T. Maliarenka, V. H. Honcharenka (2007)[CPC of Ukraine. Scientific and practical commentary. In general ed. V. T. Malyarenko, V. G. Honcharenko]. Kyiv : Yuryskonsult [in Ukrainian]; Vasiliev, V. V. (2015) Okremi pytannia vyznachennia poniattia moralnoi (nemainovoi) shkody [Some issues of defining the concept of moral (non-property) damage]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. PRAVO series*. 32. Vo. 2. 10-15 [in Ukrainian].

4. Zaiets, U. O. (2021) Shchodo vidshkoduvannia fizychnoi shkody u kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi Ukrainy [Regarding compensation for physical damage in the criminal procedural legislation of Ukraine]. Retrived from <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/53sept2021/23.pdf> [in Ukrainian] .
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003. № 435-IV. [Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003 # 435-IV]. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
6. Tolokolnikov, S. V. (2013) Pravo yurydychnoi osoby na vidshkoduvannia nemainovoi shkody v kryminalnomu sudochynstvi za KPK Ukrainy 2012 r. [The right of a legal entity to compensation for non-property damage in criminal proceedings under the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012]. Retrived from URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/32/31/> [in Ukrainian]; Vashchuk, B. L. (2016) Zapodiannia nemainovoi shkody yak pidstava dlia vyznannia yurydychnoi osoby poterpiloiu v kryminalnomu protsesi [Causing of non-property damage as a basis for recognizing a legal entity as a victim in a criminal proceeding]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*. 1. 330-332.
7. Mudrak, I. V. (2019) Shchodo vyznannia osoby poterpiloiu u kryminalnomu provadzhenni [Concerning the recognition of a person as a victim in criminal proceedings]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*. 2. 175-180.
8. Chernenko, A. P., Shyian, A. H. (2020) Kryminalnyi protses [Criminal process]. Dnipro: DDUVS. Retrived from <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kpd/dl1.pdf> [in Ukrainian].
9. Novozhylov, V., Babaieva, O., Marochkin, O. Pro zakhyst interesiv hromady za dopomohoiu kryminalnogo protsesualnogo instytutu poterpiloho [On protecting the interests of the community with the help of the victim's criminal procedural institute]. Retrived from <https://zib.com.ua/ua/print/150364.html> [in Ukrainian].
10. Ukhvala vid 29 zhovtnia 2019 r. Moskovskoho raionnogo sudu m. Kharkova u spravi № 643/14619/19 [Decision of October 29, 2019 of the Moscow District Court of Kharkiv in case No. 643/14619/19]. Retrived from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85261807> [in Ukrainian].
11. Postanova Plenumu VS Ukrainy "Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva, yakym peredbacheni prava poterpilykh vid zlochyniv" vid 02. 07. 2004 r. № 13 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On the practice of applying legislation by courts, which provides for the rights of victims of crimes" dated July 2, 2004, No. 13]. Retrived from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text> [in Ukrainian].
12. Rishennia YeSPL vid 08. 11. 2005 u spravi "Honhadze proty Ukrainy" [Judgment of the European Court of Human Rights of 08. 11. 2005 in case "Honhadze v. Ukraine"]. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text [in Ukrainian]; rishennia YeSPL vid 04. 04. 2006 u spravi "Shevchenko proty Ukrainy" [Judgment of the European Court of Human Rights of 04.04. 2006 in case "Shevchenko v. Ukraine"]. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_012#Text [in Ukrainian].
13. Pozhar, V. H. (2009) Klasyfikatsiia predstavnytstva u kryminalnomu protsesi [Classification of representation in the criminal process]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current problems of the state and law*. 47. 228-232 [in Ukrainian].
14. Kryminalnyi protses: pidruchnyk. Za zah. red. O. V. Kaplinoi, O. H. Shylo (2018). [Criminal procedure: textbook. For the head. ed. O. V. Kaplina, O. H. Shylo]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
15. Kryminalnyi protses: pidruchnyk. Yu. M. Hroshevoi, V. Ya. Tatsii, A. R. Tumaniants ta in. (2014) [Criminal procedure: textbook. Yu. M. Groshevoy, V. Ya. Tatsii, A. R. Tumananyants and others]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
16. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu proty zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy (Stambulska konventsiiia) vid 11.05.2011 [The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) dated 11.05.2011]. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2 [in Ukrainian].
17. Kryminalnyi protses. Yu. P. Alenin, L. I. Arkusha ta in. (2020)[Criminal process. Yu. P. Alenin, L. I. Arkusha and others]. Odesa : Feniks. Retrived from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/>

handle/11300/16211/Кримінальний%20процес_посібник_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian]

18. Loboiko, L. M., Banchuk, O. A. (2014) Kryminalnyi protses [Criminal process]. K.: Vaite [in Ukrainian].

19. Nor, V. T., Krykunov, O. V. (2003) Psykholohichni pidkhid do tlumachennia poniattia "moralna shkoda" [Psychological approach to the interpretation of the concept of "moral damage"]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna – Bulletin of Lviv University. Legal series.* 38. 523-529 [in Ukrainian].

20. Postanova Verkhovnogo Sudu vid 15 veresnia 2021 r. u kryminalnii spravi №757/1762/21k [Resolution of the Supreme Court of September 15, 2021 in criminal case No. 757/1762/21k]. Retrived from <https://zib.com.ua/ua/149610.html> [in Ukrainian]

21. Yatsenko, Ye. Vyznannia osoby poterpilym u kryminalnomu provadzhenni [Recognition of a person as a victim in criminal proceedings]. Retrived from <https://ostinlaw.com/news/-recognition-as-a-victim-in-criminal-proceeding-?clang=ua> [in Ukrainian].

22. Trofymenko, I. V. Slidchyi suddia zoboviazav slidchoho zaluchyty zaiavnyka yak poterpiloho, a otzhe – na dumku VS – vtrutyvsia v protsesualni povnovazhennia slidchoho [The investigating judge obliged the investigator to involve the applicant as a victim, and therefore – in the opinion of the Supreme Court – interfered with the procedural powers of the investigator]. Retrived from https://protocol.ua/ua/slidchiy_suddya_zobov_yazav_slidchogo_zaluchiti_zayavnika_yak_poterpilogo_a_otzhe_na_dumku_vs_vtrutyvsia_v_protsesualni_povnovagennya_slidchogo [in Ukrainian].